

Politieke verlossers

Een onderzoek naar het charismatisch leiderschap in de socialistische en confessionele Nederlandse politiek van 1870 tot 1914

Onderzoeksseminar II

Laurenz Banken

l.h.p.banken@students.uu.nl

3669122

woorden: 10824

Inhoudsopgave

Inleiding	pag. 3-4
Hoofdstuk I: Onttovering en charisma	pag. 5-8
Hoofdstuk II: Een roeping en heilsboodschap	pag. 9-13
Hoofdstuk III: De profeet en de veldheer	pag. 14-24
Hoofdstuk IV: De demagoog	pag. 25-30
Conclusie	pag. 31-33
Literatuurlijst	pag. 34-37

Inleiding

De mens is een kuddedier en zoekt een leider wanneer de wereld om haar heen grote veranderingen doormaakt. Het einde van de negentiende eeuw kenmerkte zich als een tijd van grote veranderingen. De wetenschap beleefde grote sprongen voorwaarts waardoor de wereld steeds beheersbaarder leek en de technologie ondertussen aan zijn opmars begon. Volgens socioloog Max Weber (1864-1920) kenmerkte de negentiende eeuw zich dan ook als een eeuw van rationalisering waarin de ‘onttovering van de wereld’ een nieuwe fase inging. Dit hield in dat de wereld niet meer door middel van magie, maar door wetenschap verklaard werd. Op politiek vlak kenmerkte de negentiende eeuw zich door het opkomen van de volkssoevereiniteit en het liberalisme. Deze twee ontwikkelingen maakte deze tijd volgens Weber rijp voor de opkomst van een charismatisch leider. Een charismatisch leider onderscheidt zich van de koning die zijn macht door middel van erfopvolging legitimeert en van de bureaucraat wiens gezag op ratio berust. Het gezag van een charismatisch leider rust op het geloof dat hij in zichzelf heeft, maar nog meer op het geloof dat zijn volgelingen in hem hebben.

Dit onderzoek zal in het teken staan van de Nederlandse politieke leiders Abraham Kuyper, Hermannus Schaepman, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter-Jelles Troelstra die van 1870 tot 1914 het Nederlandse politieke landschap veranderden en beheersten. Onderzocht zal worden in hoeverre het begrip charisma van Weber op hen van toepassing is. Om een eenduidig antwoord op deze vraag te krijgen zal in het eerste hoofdstuk het begrip charisma worden uitgediept. In de hoofdstukken die volgen, zullen de politieke leiders met de kernelementen van het begrip charisma worden geanalyseerd.

In het onderzoek zal voornamelijk gebruik worden gemaakt van vier biografieën: Jeroen Kochs *Abraham Kuyper. Een biografie* uit 2006, Jan Willem Stutjes *Ferdinand Domela Nieuwenhuis; een romantische revolutionair* uit 2012, Piet Hagens *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra* uit 2010 en Jos van Wely's *Schaepman, levensverhaal* uit 1952. Het dient opgemerkt te worden dat het werk van van Wely de tot nu toe enige complete biografie van Schaepman is, maar dat van Wely wel een katholieke pater was en dit schreef ten tijde van een verzuimd Nederland. Dit maakt het tot een bevooroordeelde bron over het optreden van Schaepman, maar laat daarnaast ook zien dat Schaepman een halve eeuw na zijn dood nog altijd gevierd werd als de emancipator van de katholieken. Het onderzoek loopt tot het jaar 1914, omdat de Nederlandse politiek door de komst van de Eerste Wereldoorlog en internationale revoluties een ander karakter kreeg dan

het voorheen had. Daarnaast is in dit jaar Schaepman inmiddels al elf jaar overleden, heeft Domela zich teruggetrokken uit de politiek en fungeert Kuyper veel meer op de achtergrond.

Het belang van dit onderzoek in het licht van de cursus is dat het laat zien dat religie en ideologie in elkaars verlengden liggen en aan het einde van de negentiende eeuw ook in elkaars vaarwater kwamen. Daarnaast laat het zien dat een samenleving ten tijde van opkomende individualisering en onrust op zoek gaat naar een bindende factor. De afgelopen decennia brachten evenals de laatste decennia van de negentiende eeuw grote verandering. Op zowel politiek als technologisch gebied is er sprake van het vervagen van grenzen waardoor de vraag omtrent Nederlandse identiteit weer relevant geworden zijn. Ook nu zorgen deze veranderingen voor een klimaat waarin sterke behoefte is aan charismatische leiders die de kiezer van een identiteit voorziet, maar ook van een doel.

Hoofdstuk I: Onttovering en charisma

'Ik zal hun een profeet sturen, iemand uit hun eigen volk, een bemiddelaar zoals jij. Ik zal hem meedelen wat hij tegen hen moet zeggen. Ik geef hem volmacht namens mij te spreken.'

- Deuteronomium 18:18

De opmars van de rationalisering in de negentiende eeuw was volgens Max Weber een nieuwe stap in de 'onttovering van de wereld'. Empirische wetenschappen maakten van de wereld een object dat beheerst kon worden wanneer er emotie- en belangeloos naar werd gekeken.¹ Dit zorgde volgens Weber voor een nuchtere en illusieloze houding ten opzichte van de wereld, hetgeen we ook in de Nederlandse politiek van de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw zien.² Het Nederlandse parlement werd in deze tijd gedomineerd door het zogeheten 'doctrinaire liberalisme' waarin waarheidsvinding voorop stond. Dit kon alleen bereikt worden wanneer de politicus zich afzijdig hield van het electoraat en de publieke opinie. Voor hartstocht en emotie was er geen plaats aangezien zij als een gevaar voor de samenleving werden gezien en de objectieve blik op maatschappelijke zaken zou vertroebelen. Het parlement diende zich afzijdig, technocratisch en zakelijk op te stellen ten opzichte van de maatschappij. Alleen op deze manier zou de ideale natiestaat kunnen ontstaan.³

De liberale visie dat het parlement zich afzijdig moest houden van de publieke opinie bleek door het ontstaan van drie politieke kwesties onhoudbaar. In de Schoolwet van 1857 werd besloten dat openbaar onderwijs wel staatssteun genoot, maar het bijzonder onderwijs niet. Als reactie hierop werd onder andere het Anti-Schoolwet Verbond opgericht om zo de stem van de christelijke bevolking hoorbaar te maken. Dat deze stem politiek gezien niet gehoord werd stond in verband met de tweede kwestie, namelijk het censuskiesrecht. Het censuskiesrecht zorgde ervoor dat er onder de Nederlandse bevolking het idee leefde dat het parlement geen goede afspiegeling van de maatschappij was. Dit resulteerde in de oprichting van kiesrechtverenigingen die opriepen tot een uitbreiding van het kiesrecht. Als derde was er de sociale kwestie. Nederland maakte met name in de jaren zeventig een grote welvaartsstijging mee waarvan de hoge en middenklasse de vruchten plukten, terwijl de arbeidersklasse achterbleef. Ook hierdoor ontstonden organisaties die opkwamen voor de

¹ P.G.C. Dassen, *De onttovering van de wereld: Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland*,

² P.G.C. Dassen, *De onttovering van de wereld*, 244.

³ Remieg Aerts, 'Emotie in de politiek. Over politieke stijlen in Nederland sinds 1848', in: C.C. van Baalen, W. Breedveld, ed., *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2003. Emotie in de politiek* (Nijmegen 2003) 12-25, 13-18.

belangen van een bepaalde groep in de vorm van de Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (1871) en de Sociaal-Democratische Bond (1881).⁴

Met de ‘onttovering van de wereld’ en de opmars van de wetenschap ontstond er volgens Weber echter ook een vacuüm op het gebied van zingeving. Religie bracht zingeving door te stellen dat de werkelijkheid niet alleen ‘is’, maar ook doel een heeft, het had ‘zin’. Nu de wereld beheersbaar leek te zijn door mens, kwam er een ‘menschelijker’ beeld van de geschiedenis. Niet God, maar de mens maakte haar geschiedenis. De menselijke blik lag hierdoor niet meer naar boven of het hiernamaals, maar werd verlegd naar de hedendaagse wereld. Religie werd hierdoor steeds meer als irrationeel gezien. Maar met de mens als de maker van haar geschiedenis ontstond er een klimaat van onrust in de zoektocht naar zingeving.⁵

In dezelfde tijd dat Weber het over de ‘onttovering van de wereld’ had, blies hij het oude theologische begrip charisma weer leven in. Weber leende het begrip van Rudolf Sohm, een Duitse kerkhistoricus, die met charisma het ontstaan van de vroege christelijke kerk beschreef. De letterlijke betekenis van het begrip charisma is dan ook ‘gift van genade’ en vindt zijn oorsprong bij Paulus.⁶ Weber haalde het begrip uit zijn historische en theologische context en zag het als een van drie vormen van autoriteit. In de eerste vorm, de traditionele, wordt het gezag van de leider gelegitimeerd door tradities en gebruiken zoals erfopvolging. De tweede vorm is die van de rationaliteit, ook wel legaal gezag genoemd. Rationele regels en wetten bepalen wie het gezag heeft, bureaucratie is hiervan de meest zuivere vorm. De derde vorm van gezag is het charismatisch gezag. De legitimiteit van de leider berust op zijn openbaring en zijn hartstocht. Weber onderscheidde hierin drie types: de profeet, de veldheer en de demagoog.⁷

Een van de belangrijkste kenmerken van charisma volgens Weber is dat het een ‘*ausseralltägliche*’ karakter heeft, vertaald als ‘buitenedaags’. Een charismatisch leider gelooft dat hij een roeping heeft om zijn heilsboodschap van een nieuwe wereld te verspreiden. De zuiverste vorm van charisma was volgens Weber dan ook te vinden in de religieuze wereld, met name bij de oud-joodse profeten.⁸ Het geloof en de overtuiging in hun eigen roeping maakte dat mensen hen wilden volgen en dat hun gezag erkend werd. Volgens Weber ‘bezit’ een leider pas charisma wanneer het erkend wordt door zijn volgelingen. Deze

⁴ J.C.H. Blom en E. Lamberts ed., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2009) 325-333.

⁵ P.G.C. Dassen, ‘De onttovering van de wereld’, 271-282.

⁶ Joshua Derman, ‘Max Weber and charisma: a transatlantic affair’, *New German Critique* 113 (2011) 51-88, 56.

⁷ P.G.C. Dassen, *De onttovering van de wereld*, 410-412.

⁸ *Ibidem*, 413.

erkenning berust niet op empirisch aan te kenmerken. Dit maakte van charisma een romantische en irrationele vorm van gezag volgens Weber. Omdat de legitimatie van leiderschap niet op een hiërarchisch of bureaucratisch systeem berust is het afhankelijk van het charisma dat wel of niet erkend wordt. Hierdoor zal de leider zich blijvend moeten bewijzen, hetgeen de leider een makkelijke prooi maakt voor aanvallen van andere leiders.⁹

Het ‘buitenedaagse’ karakter komt naast de uitstraling van het geloof in de roeping, ook in de heilsboodschap naar voren. De boodschap gaat tegen de hechte structuur van regels in en pleit voor een hervorming op het gebied van menselijke daden. Dit maakte van charismatisch gezag een vorm van revolutionaire verandering volgens Weber.¹⁰ Het is een prediking waarin ontevredenheid wordt benoemd en een utopisch wereldbeeld tegenover wordt gezet. Deze ontevredenheid heeft vaak te maken met een strijd die geleverd moet worden vandaar de term veldheer. Uit deze strijd haalt de profeet zijn ethiek die door de volgelingen wordt geaccepteerd. Met de komst van een nieuwe wereld in het vooruitzicht geeft hij zijn volgelingen een nieuwe doel, het leven heeft weer ‘zin’. Maatschappelijke onrust was volgens Weber dan ook het perfecte klimaat voor een charismatisch leider.¹¹

In het proces van de ‘onttovering van de wereld’ zag Weber charisma in verschillende hoeken van de samenleving. In de kunst zag hij het in de Duitse dichter Stefan George (1868-1933), in de religie door Joseph Smith (1805-1844) grondlegger van de Mormoonse leer en in de politiek was er de Duitse socialist Kurt Eisner (1867-1919).¹² Volgens Weber boden deze charismatische leiders weerstand tegen de oprukkende rationaliteit en bureaucratie. De ‘verlammende’ en zinloze uitkomst van het oprukkende rationalisme werd verstoten door het hartstochtelijke karakter van charisma. De ‘onttovering van de wereld’ zorgde volgens Weber ervoor dat elk individu een subjectieve mening kon vormen die met elkaar in botsing konden komen. De charismatische profeet of veldheer wist verschillende meningen bij elkaar te brengen en een vorm van samenhang te creëren door middel van een gezamenlijk toekomstbeeld, vijand of strijd.¹³ Weber pleitte dan ook voor meer charismatische leiders in de politiek. Politici die de politiek niet als een beroep, maar als een roeping zagen.¹⁴ Charisma bracht door middel van creativiteit, moed en energie ‘magie’ in een ‘onttoverde wereld’ en gaf de mens een houvast doordat zij onderdeel werden van een groter ideaal.¹⁵

⁹ Joshua Derman, ‘Max Weber and charisma: a transatlantic affair’, 57-59.

¹⁰ P.G.C. Dassen, *De onttovering van de wereld*, 413.

¹¹ Max Weber, ‘Charisma and institutionalization in the sphere of religion and culture’, 255-258.

¹² Joshua Derman, ‘Max Weber and charisma’, 56-57.

¹³ P.G.C. Dassen, *De onttovering van de wereld*, 269-271.

¹⁴ Ibidem, 410-411.

¹⁵ Ibidem, 429.

Ook in Nederland heerste er een gevoel van ‘onttovering’. Dit kwam onder andere naar voren in de kunst en cultuur ten tijde van de *fin de siècle*. Kunstenaars stelden hun leven in dienst van de kunst en dit ging gepaard met een verering van de kunstenaar als ziener en verlosser. Christus als degene die zijn leven opofferde ter wille van de menselijke zonde werd nu als metafoor gebruikt voor de kunstenaar die zijn leven had opgeofferd voor het schone.¹⁶ Deze trend begon zich door te zetten in de politiek. De oprichting van de voorgenoemde bonden en verenigingen hadden laten zien dat organisatie de weg was tot een nieuwe wereld. Het was wachten op een charismatisch leider die zou optreden als veldheer in de politieke strijd en als een profeet zijn volgelingen het verschil tussen goed en kwaad zou leren.

¹⁶ M. Kemperink, *Het verloren paradijs: de Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle* (Amsterdam 2001), 320-333.

Hoofdstuk II: Een roeping en heilsboodschap

‘Ziehier mijn dienstknecht, die Ik ondersteun; mijn uitverkorene, die Ik met genoeg gadesla. Ik heb mijn geest op hem gelegd en hij maak het recht bekend aan de volken.’

- Jesaja 42:1

Hetgeen dat een charismatisch leider ‘buitenedaags’ maakt is dat het geen keuze is om als profeet of veldheer op te treden, maar een roeping. Deze roeping of ingeving zorgt voor een heilsboodschap die een strijd benoemt en een andere wereld in het vooruitzicht stelt. Dit hoofdstuk zal behandelen hoe de vier leiders tot hun roeping kwamen en welke strijd zij als bindmiddel voor hun achterban gebruikte.

Voor de calvinistische predikant Abraham Kuiper (1837-1920) was de politiek een waar levensdoel en een missie. Kuiper wilde terug naar de zogeheten ‘moederkerk’ die volgens hem te vinden was bij Calvijn. Deze terugkeer naar de ‘moederkerk’ had met name te maken met de modernisering die de hervormde kerk doormaakte. Godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap kwamen samen onder een dak waardoor twijfel ontstond en de ware geest van het geloof verloren ging. Volgens Kuiper kon dit alleen door Gods hand weggenomen worden.¹⁷ Dit lijkt tegen het revolutionaire karakter van Webers charisma in te gaan, maar in 1886 leidde deze ontevredenheid tot een kerkscheuring in de Nederlandse Hervormde kerk. De Doleantie, zoals de kerkscheuring wordt genoemd, zorgde ervoor dat mensen uit verschillende bevolkingslagen die eveneens terug naar de ‘moederkerk’ wilden onder één noemer, de gereformeerde kerk, kwamen.¹⁸

Waar Kuiper terug wilde naar de moederkerk, wilde de Lutherse predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) de kerk een moderner gezicht geven. De werken van Feuerbach en Bauer hadden Domela laten zien dat de boodschap van Jezus ook overeind bleef wanneer hij van zijn wonderen werd ontdaan. Niet het geloof in maar het geloof van Christus moest centraal komen te staan. Het handelen stond boven de leer, een zienswijze die hij later ook op het socialisme zou toepassen.¹⁹ Al in zijn vroege jaren als predikant was Domela op zijn zachts gezegd tegendraads en begon zijn ‘buitenedaagse’ en revolutionaire karakter zich af te tekenen. Openlijk betwijfelde hij of de kerkelijke dogma’s niet in tegenspraak waren met wat Christus hen geleerd had en wilde hij de kloof tussen predikant en burger

¹⁷ Jeroen Koch, *Abraham Kuiper: een biografie* (Amsterdam 2006) 27-29.

¹⁸ Koch, *Abraham Kuiper*, 285.

¹⁹ Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: een romantische revolutionair* (Amsterdam 2012) 47.

kleiner maken.²⁰ Tevergeefs probeerde Domela op de algemene jaarlijkse vergadering van de protestantenbond in 1879 het publiek ervan te overtuigen dat het christendom en het socialisme met elkaar te verenigen waren. Kort daarna nam hij officieel afscheid van de kerk. Domela nam het woord socialisme niet direct in de mond, maar liet wel merken dat in zijn ogen de kerk niet met haar tijd mee ging. Zijn laatste boodschap aan de kerk was: ‘neemt den tijdelijken vorm weg, dan vindt men er Jezus’ beginsel terug’. Domela dacht niet meer in termen van het volk, rijk en arm, maar in de bourgeoisie, het proletariaat en boven alles de klassenstrijd die uiteindelijk tot een revolutie zou leiden.²¹

Waar de bekering tot het socialisme van Domela een weg was, was er voor Kuyper een exact moment van ingeving aan te wijzen. Naar eigen zeggen was het de ‘vinger Gods’ die hem in 1867 had aangeraakt waardoor hij zichzelf als geroepene zag om de Calvinistische boodschap te verspreiden.²² Kuypers missie was ‘heel mijn volk en vaderland weer gelukkig [te maken] door het terug te lokken naar die eenig betrouwbare paden des levens, die voor mij afgeteekend liggen in de ordinantiën Gods’.²³ Ook Pieter Jelles Troelstra (1860-1930) had een specifiek moment waarop hij zijn roeping voor de politiek vond. Vanaf 1887 kwam Troelstra als advocaat steeds meer in aanraking met het leed van de arbeiders.²⁴ De viering van de eerste Nederlandse Arbeidsdag op 27 april 1890 was voor Troelstra de dag der bekering tot het socialisme. De massale toestroom van mensen liet Troelstra de ziel van het socialisme zien. Het was voor Troelstra een pure vorm van religie, samen keken zij uit naar ‘een maatschappij die op de wetten van Christus gebouwd [was], op broederschap en liefde’.²⁵ Het was op dit moment dat Troelstra besloot ‘het zware eikenhouten kruis te dragen’ in naam van de arbeiders voor het socialisme. Tegen zijn liberale vader, waarmee hij op dezelfde avond in een ruzie belandde, zei hij dan ook ‘ik kan niet anders, het is mijn roeping’.²⁶

Troelstra was de enige van de vier zonder geestelijke achtergrond, maar hield zich wel bezig met religie. Een ‘leven zonder God’ kon Troelstra zich niet voorstellen aangezien het altijd ‘een hulp en troost in het zwartste lot’ was.²⁷ Clerici vond hij echter heerszuchtige mensen en intellectuele ontwikkeling zou de enige manier zijn om de heerschappij van de

²⁰ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 51-52.

²¹ Ibidem, 75-77.

²² Koch, *Abraham Kuyper*, 30.

²³ Ibidem, 61-63.

²⁴ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010), 100-105.

²⁵ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 127.

²⁶ Ibidem, 125-127.

²⁷ Ibidem, 500.

kerk te verbreken. Het socialisme bracht ‘de grondgedachte der godsdienst in praktijk’²⁸ Dit werd hem duidelijk toen hij alle arbeiders bij elkaar zag strijden voor ‘een socialistische wereld waar niet het elk-voor-zich-zelf, maar het elk-voor-het-algemeen vooropstaat’.²⁹ Het verhaal van Troelstra over zijn roeping laat niet alleen zien dat Troelstra een leider was die in de politiek zijn roeping zag, maar ook als een persoon die te midden van de ‘onttoverde wereld’ opzoek was naar zingeving. Het socialisme werd Troelstra’s zingeving en het een stem in de Kamer geven werd zijn roeping.

Voor de katholieke priester Hermannus Schaepman (1844-1903) was de dood van de ‘strijdbare bisschop’ Wilhelm von Ketteler in juli 1877 het moment waarop hij beseftte dat de politiek hem riep. Von Ketteler had zich in 1864 in het artikel *‘Die Arbeitersfrage und das Christentums’* al uitgesproken over de katholieke plicht zich te bekommeren om de arbeiders en gaf daarnaast de noodzaak van de inmenging in politiek aan. Dit gevoel werd versterkt toen duidelijk werd dat het aankomende kabinet van de liberaal van Kappeyne de onderwijswetten nog verder zou aanscherpen. Hoe zeer hij zich ook met kunst, literatuur en poëzie bezig wilde houden, de politiek riep en ‘plicht is plicht’.³⁰

Het gevoel van Schaepman dat de katholieken zich politiek moesten organiseren had ermee te maken dat het katholieke geloof in Nederland naar zijn mening werd bedreigd. Met name de Schoolwet van 1857 was de katholieken een doorn in het oog. Zelf had de katholieke gemeenschap niet genoeg middelen om scholen op te richten waardoor katholieken vaak ongeschoold bleven en overwegend tot een lagere klasse behoorden. Volgens Schaepman heerste er nog altijd een schuilkerken-mentaliteit waardoor zij ook in cultureel opzicht weinig van zichzelf lieten zien. Het gevoel ‘dat voor een niet gering deel van het volk in Nederland de katholieken nog altijd een niet-volk’ was, nam bij Schaepman steeds meer toe.³¹ Dit gevoel van dreiging bracht Schaepman tot zijn ‘plicht’ de katholieken er bewust van te maken dat zij zich moesten organiseren. De bedreiging die de katholieken in zowel binnen- als buitenland ondervonden volgens Schaepman, werd niet breed gedragen door de katholieke gemeenschap. Politiek gezien hielden de Nederlandse katholieken zich erg afzijdig aangezien de Paus en Rome hun politieke organen waren.

Het gevoel dat er een strijd gevoerd moest worden leefde ook bij Kuyper. De schoolstrijd liet zien dat het christelijke geloof bedreigd werd door het revolutionaire en seculiere gedachtegoed van de liberalen. Door middel van onderwijs wilde het liberalisme de

²⁸ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 52-55.

²⁹ Ibidem, 127.

³⁰ Jos van Wely, *Schaepman, levensverhaal (Bussum 1952)* 205-208.

³¹ Jos van Wely, *Kopstukken uit de twintigste eeuw; Schaepman (Den Haag 1964)* 32-42.

hoeksteen van de christelijke samenleving - het gezin - binnendringen.³² Het christelijk geloof zorgde voor een zedelijke maatschappij en Kuyper zag het als zijn taak het gezin dat nog niet bedoezeld was door het revolutionaire gedachtegoed te beschermen.³³ Daarnaast verbond Kuyper zijn achterban door ze een gezamenlijke naam te geven. Deze naam werd gevonden in de 'kleine luyden'. De 'kleine luyden' waren 'doortastende, ijverige burgers, die steeds doende bezig waren, om van den dag op den morgen te leven', maar zij dreigden opgeofferd te worden door de politieke elite.³⁴ Voor Kuyper waren de 'kleine luyden' de bakermat van de Nederlandse staat. Zij waren het die de Nederlandse Opstand geleid hadden, de Republiek van het Spaanse juk hadden bevrijd en de natie voorspoed hadden gebracht.³⁵ Een andere benaming voor zijn achterban was die van 'mannenbroeders', een benaming die teruggreep op de vroegchristelijke traditie. Waar de 'kleine luyden' een gevoel van bescherming bracht, was mannenbroeders op de strijd gericht.³⁶ Het gereformeerde geloof was volgens Kuyper dan ook een strijdreligie.³⁷

De strijd van Domela en Troelstra was dezelfde, namelijk de klassenstrijd. Domela had het gevoel dat hij in een omgekeerde wereld leefde; 'degenen die werken hebben geen eten, degenen die niets hoeven te doen leven als koningen'. De oorzaak van dit alles was het privébezit en om dit af te schaffen was revolutie een vereiste. Vanaf 1883 ging Domela de straat op om het proletariaat ervan te overtuigen dat zij zich moesten organiseren om zo de revolutie te ontketenen.³⁸ Troelstra zag echter meer heil in de parlementaire weg. Deze tegenstelling tussen de beide socialisten zou later nog tot een heftige confrontatie van idealen leiden. Waar Domela steeds meer richting het anarchistische gedachtegoed neigde en de staat in zijn geheel afwees, was het Troelstra die het socialisme en de parlementaire democratie met elkaar wilde verenigen. Domela wilde een klassenbewustzijn bij de arbeiders creëren. Arbeiders moesten hun eigen verlosser zijn en de parlementaire weg was slechts een omweg naar nieuwe onderdrukking. Troelstra zag dit anders, volgens hem moesten de arbeiders geleid worden 'de stumperds [missen] geheel *'das nötige Zeug'* om over de groote intern[ationale] en natio[nale] en organisatorische vragen te oordelen'.³⁹

³² Koch, *Abraham Kuyper*, 121.

³³ Ibidem, 317-319.

³⁴ Ibidem, 310-312.

³⁵ Ibidem, 288.

³⁶ Ibidem, 311.

³⁷ Ibidem, 298-299.

³⁸ Yme Kuiper, 'Gij moet uw eigen verlosser zijn!' Aantekeningen bij een rede van Ferdinand Domela Nieuwenhuis' in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 150-161, 156-159.

³⁹ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 217-220.

Concluderend kan gesteld worden dat onrust zoals Weber al zei de voedingsbodem voor charismatisch leiderschap is. Kuyper en Schaepman zag zich beide vooral aangevallen door de opmars van het liberalisme met name door de komst van de Schoolwet van 1857. Dit zorgde ervoor dat zij zich genoodzaakt voelden zich politiek te organiseren. Schaepman ging hiermee tegen de gestelde regels van de katholieke gemeenschap in Nederland in aangezien de katholieke Kamerleden hun zelfstandigheid als een groot goed zagen. Kuyper voelde zich naast het liberalisme ook bedreigd door de opmars van de moderniteit in de Hervormde Kerk. Dit leidde in 1886 tot de Doleantie waarmee hij tegen de gestelde regels en wetten van de Hervormde Kerk inging en als veldheer van de gereformeerden optrad.

De weg naar de politiek bij Domela begon met een ontevredenheid jegens de Lutherse kerk die volgens hem te ver van de bevolking afstond en geen oog had voor de klassenstrijd. De ingeving van Domela kan geplaatst worden bij zijn vertrek als predikant, maar laat vooral zijn revolutionaire karakter zien. De strijd die Domela zou gaan voeren was hiermee in eerste instantie gericht tegen de kerk, maar richtte zich al snel tegen de parlementaire democratie aangezien hij alleen heil in de revolutie zag. Troelstra's ontevredenheid richtte zich evenals Domela op de klassenstrijd, maar zijn 'roeping' lijkt meer op een gevonden zingeving.

Hoofdstuk III: De profeet en de veldheer

‘Uitbundig laat u hen juichen en u overstelpt hen met vreugde; zij verheugen zich voor uw aanschijn zoals er vreugde is bij de oogst en gejuich bij het verdelen van de buit.’

- Jesaja 9:2

Er is pas sprake van charismatisch gezag zodra deze wordt erkend door de achterban. Het geloof van de leider in zijn eigen roeping, zorgt ervoor dat hij zijn achterban in vervoering weet te brengen. Gepaard met een tentoonstelling van creativiteit, moed en energie, beginnen de volgelingen in de leider te geloven. Dit maakt een charismatisch leider volgens Weber tot een profeet of veldheer. Dit hoofdstuk zal behandelen hoe de politieke leiders gevierd werden als profeet of veldheer en hiermee weer ‘magie’ in een onttoverde wereld brachten.

Als oud-predikant wist Domela hoe hij grote aantallen mensen kon vangen met woorden. Domela werd omschreven als een man met een geestdrift die tot uiting kwam in een luid en dragende stem. Ondanks zijn bevlogenheid sprak en bewoog hij zich kalm. Zijn gebalde vuist hief hij nooit hoger dan zijn borst, een erfenis van zijn tijd als Lutherse predikant. Domela sprak niet op intellectuele toon, maar gebruikte bondige en voor iedereen te begrijpen metaforen. De arbeider was de uitgeknepen citroen waarvan slechts het sap werd gebruikt, kiesrecht was de sleutel tot de kluis waar het brood in zat en alleen als verenigde arbeiders zouden zij de rots van de weg af kunnen tillen. Het Nieuwe Testament diende vaak als een bron voor inspiratie voor metaforen aangezien het voor een groot deel van het volk een bekend verhaal was. Daarnaast verbond hij Christus met het socialisme door te stellen dat Jezus een revolutionair bij uitstek was en dat als hij nu geleefd had, hij verketterd zou worden door de kerk om zijn socialistische gedachtegoed.⁴⁰ De christelijke kerk had gefaald, aangezien zij niet met haar tijd was meegegaan. ‘Gij moet uw eigen verlosser zijn’ was Domela’s boodschap en de enige manier waarop dit bereikt kon worden was door middel van vereniging.⁴¹

In de jaren zestig van de twintigste eeuw sprak historicus Rink van der Velde met Friezen die ‘ûs Ferlosser’, zoals Domela in Friesland werd genoemd, nog in levende lijve hadden ontmoet. Hendrik van de Berg die nog altijd een portret van Domela op een ereplaats

⁴⁰ Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde* (Amsterdam 1993), 122-125.; C.W. Mönlich, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis, theologie en anti-theologie’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 63-79, 73-76.

⁴¹ ‘Verslag van de rede van den heer Domela Nieuwenhuis ten huize van K. Zwart, te Appelscha op zaterdag 30 maart 1889’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 162-170, 165-168.

in zijn huis had hangen sprak over Domela zoals een christen over Jezus zou spreken. ‘Daar stond hij met zijn ernstige gezicht, als een profeet van de nieuwe leer. Het was alsof Jezus zelf voor hen stond.’⁴² Zoals de ‘fijnen’ naar de kerk gingen, nam Hendrik zijn kinderen mee naar preken van Domela.⁴³ Al vanaf zijn eerste optreden in Friesland in 1882 werd hij binnengehaald als ‘een man met grote gave’ en begroet als de ‘moderne Johannes de Dooper’ die de arbeider zou leiden naar een betere wereld.⁴⁴ Het beeld van Domela als Christus werd versterkt door zijn uiterlijk. Domela’s haardracht was zoals de wijze dat waarop Jezus traditioneel werd afgebeeld, halflang haar met een licht golvende krul met een volle baard.⁴⁵ Domela wist precies hoe hij gebruik moest maken van een klimaat van onttovering waarin mensen naar zingeving en een vonkje van magie zochten. Door het kapitalisme en de kerk als de schuldige voor te stellen creëerde hij voor zijn achterban een gezamenlijke vijand. Zijn utopische wereld en de strijd die gevoerd moest worden bracht hij in de taal van het ‘gewone volk’. Hierdoor leek hij een man van het ‘gewone volk’ te zijn, maar door christusachtige uiterlijk en zijn wijsheid bracht Domela weer magie in de wereld. De wereld had weer ‘zin’ en een toekomstbeeld waarvan Domela als profeet het gezicht werd.

Waar Domela het vooral van zijn voorkomen moest hebben, stal Troelstra de harten van de kiezers door zijn felle retoriek. Zijn toon was niet die van een geestelijke, maar van een advocaat die een pleidooi hield. Troelstra sprak met ‘een vurig temperament’, kwam dreigend over en ging de confrontatie niet uit de weg.⁴⁶ Ook Domela prees hem om zijn ‘taaie volhardingsvermogen’ en zijn ‘welsprekendheid die het volk wist te pakken’.⁴⁷ Het doel van de sociaaldemocratische partij was politieke macht, maar om deze te bemachtigen was het nodig ‘de harten van de kiezers te bemachtigen’.⁴⁸ In 1897 nam Troelstra plaats in de Tweede Kamer en ging hier de strijd aan met Kuyper om de stem van de gelovige arbeider. Hij verweet de confessionele partijen het christendom te misbruiken doordat zij de arbeidersklasse hiermee verdeelde en afleidde van de werkelijke strijd, namelijk de

⁴² Rink van der Velde, ‘Domela Nieuwenhuis, ‘als een profeet van de nieuwe leer’’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 181-187, 184.

⁴³ Rink van der Velde, ‘Domela Nieuwenhuis, 180-184.

⁴⁴ Yme Kuiper, ‘‘Gij moet uw eigen verlosser zijn!’ Aantekeningen bij een rede van Ferdinand Domela Nieuwenhuis’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 150-161, 151.

⁴⁵ Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde: leven streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993) 122-125.

⁴⁶ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 382.

⁴⁷ Ibidem, 164.

⁴⁸ Ibidem, 328-330.

klassenstrijd.⁴⁹ In 1901 kwam het tot een directe aanval met Kuyper toen hij stelde dat hij een beleid voerde dat ‘liefde noch ontferming’ kende. *De Standaard* bracht hier tegenin dat Troelstra politiek opportunistisch was en lak had aan de werkelijke leer van Marx en Engels.⁵⁰ Dit was echter juist de kracht van Troelstra als politicus. Het sociaal-democratische gedachtegoed bestond voor Troelstra niet uit dogma’s, maar uit de botsingen tussen het proletariaat en de bourgeoisie. Dit maakte van de SDAP een ‘innig, levende, spontane, echte volksbeweging’.⁵¹ Waar Domela de arbeider bewust maakte van zijn positie, attendeerde Troelstra de middenklasse op de achtergestelde positie van de arbeider. Hierdoor werd Troelstra vooral de stem van het parlementaire socialistische gedachtegoed dat in aanzien steeg bij de middenklasse. Het ‘buitenalledaagse’ is bij Troelstra dan ook niet van toepassing. Troelstra wist juist door zijn rationele en intellectuele manier van spreken een nog groter deel van de bevolking in het kamp van de socialisten te krijgen. Hartstocht was aanwezig, maar de nadruk lag bij de politieke macht en van het socialisme een zo breed mogelijk gedragen beweging te maken.

Evenals Domela zette Kuyper zijn kwaliteiten als predikant in om zijn ‘kleine luyden’ bijeen te houden en ervan te overtuigen dat hij de veldheer was die hen in de strijd tegen het revolutionaire gedachtegoed zou leiden. Ook vanuit liberale hoek werd hij geprezen om zijn ‘kleine maar stoere gestalte’ waar iedereen stil van werd zodra hij begon te spreken met zijn ‘aangename melodieuze stem’ en begon te verhalen in ‘lenigen en bondige bouw der zinnen’ met ‘oorspronkelijke vondsten in de plastiek der beelden’.⁵² Waar Domela vooral op het Nieuwe Testament teruggreep om zijn boodschap duidelijk te maken, was het Oude Testament voor Kuyper een belangrijke bron van inspiratie. Zijn redes zaten vol met analogieën uit het Oude Testament over de eeuwige strijd die de mens heeft moeten leveren. Het leven was volgens Kuyper ‘een worsteling der volkselementen’ en de rust kon gevonden worden door Christus als redder te accepteren en te eren. De Nederlandse Opstand en Israël dienden vaak als metafoor voor de strijd die de ‘mannenbroeders’ voerden. Wat David en Saul voor Israël waren, was Willem van Oranje voor de Nederlandse Republiek en het calvinisme. Hij had gestreden voor het ware geloof en had overwonnen.⁵³

Hoezeer Kuyper gevierd werd, wordt met name duidelijk in het gedenkboek dat Kuyper ter gelegenheid van zijn vijftienvijftigjarige jubileum als hoofdredacteur van het

⁴⁹ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 287-290.

⁵⁰ *Ibidem*, 342-344.

⁵¹ *Ibidem*, 450-460.

⁵² Koch, *Abraham Kuyper*, 292.

⁵³ *Ibidem*, 296-299.

dagblad *De Standaard* in 1897 werd aangeboden. Het dagblad was volgens Kuiper ‘nooit iets anders geweest dan een paard, dat ik bereed, om den eindpaal van den weg des te sneller te bereiken, en in dien eindpaal lag mijn levensdoel’. Zijn levensdoel betrof de verspreiding van de calvinistische leer over geheel Nederland.⁵⁴ Het gedenkboek begint met de stelling dat het ‘verlangen [in] veler harten [leefde]’ om het jubileum van het hoofdredacteurschap van Kuiper te mogen gedenken. Vijfentwintig jaar was het hem gelukt door middel van ‘Gods genade’ zijn krachtige woord tot het volk te laten overkomen. Nu was het tijd om de ‘oprechte liefde, de hooge eere en de hartelijke waardeering, die zij [voor] haren leider’ voelde met hem te delen. Dank ging niet alleen uit naar Kuiper, maar naar ‘de Heere onze God [die] met ons is geweest in deze zaak’.⁵⁵

Dat Kuiper geslaagd was het verbindende element voor zijn achterban te zijn wordt duidelijk wanneer gesteld wordt dat mannen en vrouwen ‘uit iederen stand en rang’ waren samengekomen en ‘met blijde verwachting [op] het oogenblik [wachtte], waarop dr. Kuiper zou worden binnengeleid’. De strijdretoriek van Kuiper was geheel overgenomen door zijn achterban aangezien zij de viering van hun leider als een ‘rustpunt’ in de strijd zagen. De strijd waar de achterban op doelde was ‘dat men de antirevolutionaire partij poogde los te maken of af te keeren van dr. Kuiper, die haar leider werd genoemd’. Dat een charismatisch leider balanceert tussen profeet en demagoog was niet alleen Webers gedachte. Kuipers’ volgelingen werden vaak aangevallen met het verwijt dat zij Kuiper blindelings zouden volgen. Zelf zagen zij dit anders. De enige die gevolgd werd was Christus wiens glans zelfs ‘niet door het schitterendst[e] genie’ zou kunnen worden verdonkerd. Dat deze ‘schitterendst[e] genie zijn volgelingen een zingeving in het leven gaf, is een ander kenmerk dat veelvuldig genoemd wordt. Het was Kuiper die hen geleerd had ‘op staatkundig gebied niet slechts vóór het geloof te strijden, maar *uit* het geloof te *leven*’.⁵⁶

Het werk dat door Kuiper werd ondernomen werd ‘een heilig werk, en een reuzentaak’ genoemd. Hetgeen waar grote bewondering voor was, was met name dat hij ‘trots alle zwakheid en arglist van ons verdorven menschelijk hart, door Gods genade niet u zelven gezocht, maar Zijne eer’.⁵⁷ De letterlijke betekenis van charisma, Gods genade, krijgt Kuiper meerdere malen toebedeeld. Kuiper is de door God gestuurde man die mensen uit verschillende rangen en standen bij elkaar brengt. Hiermee benoemen zij Kuiper tot de

⁵⁴ Koch, *Abraham Kuiper*, 129.

⁵⁵ *Gedenkboek. Opgedragen door het feestcomité aan Prof. Dr. A. Kuiper, bij zijn vijf en twintigjarig jubileum als hoofdredacteur van ‘De Standaard’* (Amsterdam 1897), 1-5.

⁵⁶ *Gedenkboek*, 26, 31, 33.

⁵⁷ *Gedenkboek*, 55, 56, 59.

emancipator en veldheer van de ‘kleine luyden’. Kuyper was voor de Calvinisten duidelijk de veldheer die door god gezonden was. De vergelijking met Mozes schuwden de Calvinisten ook niet. Volgens latere ARP-leider Colijn was het aan Kuyper te danken dat de volksgroep die Kuyper vertegenwoordigde een gezicht en een thuis had gekregen. ‘Dat meestal eenvoudige vrome volk, dat gewoon was ter zijde gesteld te worden, had in dr. Kuyper een kampioen gevonden’ en had hen ‘uit het diensthuis uitgeleid’.⁵⁸ Dat Kuyper zichzelf ook als een kampioen en verlosser van de ‘kleine luyden’ zag, was maar al te duidelijk. Hij had een missie die hij naar eigen zeggen ‘voor Gods eere’ en in ‘naam des Heeren’ bekleedde. Het uit de onderdrukking leiden van zijn ‘kleine luyden’ kwam met name naar voren in de analogie van Mozes en de Nederlandse Opstand. Bij het veertigjarige bestaan van *de Standaard* verklaarde hij:

‘Voor veertig jaar waren er ook wel calvinisten maar ze zaten verscholen als de soldaten van Breda. Ze durfden zelfs niet te hoesten. Wat ik in de Standaard gedaan heb is niets anders, dan dat ik het luik van het turfschop geopend heb en de mannen tevoorschijn heb geroepen.’⁵⁹

Naar eigen zeggen bleef Kuyper nog wel op zijn hoede dat er geen sprake was van ‘kuypervergoding’ aangezien er maar een verlosser was voor de christen, Jezus Christus zelf. Het was nog altijd God zelf die ‘mij ook den ingang schonk in uwe harten’. En natuurlijk schuilt er in ‘alle gaven en talent’ die hij bezit een ik, maar ook ‘die persoonlijkheid is niet uit mij, maar alleen door mij geschonken’. Hij wilde van de calvinisten geen marionetten maken, hetgeen hem door velen werd verweten, het enige wat hij poogde te doen was ‘te vertolken wat in uw eigen gemoed, in uw hart, in uwe overtuiging omging.’⁶⁰

Het beeld van Domela martelaar werd in 1886 versterkt. Als hoofdredacteur van het socialistische blad *Recht voor Allen*, werd Domela aansprakelijk gehouden voor het anoniem verschenen anti-koningshuis artikel ‘*De koning komt*’. Het vonnis voor majesteitsschennis was nog maar net uitgesproken of de persen van *Recht voor Allen* brachten zinnen als ‘toen Israël haar verlosser kruisigde, werd het over de gansche aarde duister’ naar buiten.⁶¹ De vergelijking met Jezus werd niet alleen door de redactie gemaakt, maar ook door Domela zelf. Nadat hij de tocht naar de gevangenis had gemaakt sprak hij nog een keer tot zijn achterban

⁵⁸ Koch, *Abraham Kuyper*, 312-313.

⁵⁹ *Ibidem*, 304-307.

⁶⁰ *Gedenkboek*, 67; Koch, *Abraham Kuyper*, 306-308

⁶¹ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 116-122.

en citeerde hij Christus' woorden uit Lucas 23:28 : 'weent niet over mij, maar weent over uzelf en over uwe kinderen.'⁶² Na zeven maanden gevangenschap werd Domela door met bloemen strooiende meisjes in het socialistische bolwerk Walhalla binnengehaald, terwijl mannen met rode vaandels hem toezongen met de tekst: 'Wees welkom. O, trouwe werkmansvriend, die steeds als held en martelaar de volkszaak heeft gediend'.⁶³ Het beeld van de arbeidersmartelaar die een 'menschonteerende' mishandeling had ondergaan, stond centraal in de verkiezingscampagne van 1888 hetgeen hem in datzelfde jaar de Tweede Kamer in bracht.⁶⁴ Het kenmerk van een charismatisch leider die zijn eigen leven opgeeft ten behoeve van zijn roeping komt in de gevangenisstraf van Domela goed naar voren. Het was voor Domela's volgers een bevestiging van zijn buitenallegaagse karakter en zij begonnen hem vanaf dat moment dan ook steeds meer te behandelen als de verlosser en veldheer in naam van de socialistische heilstaat.

Deze viering was volgens Troelstra echter meer een stap in de richting van een demagoog. Dit was volgens Troelstra niet alleen aan de achterban te wijten, maar ook aan Domela zelf aangezien hij een utopisch gevoelssocialisme predikte, maar niet voor daadwerkelijke macht in het parlement zorgde. In 1893 stelde Troelstra dan ook dat 'het proletariaat niet [moest] wachten of hopen op een Messias die hen zou bevrijden, zij moesten hun eigen bevrijder zijn'.⁶⁵ Toen de SDAP eenmaal opgericht was, vond Troelstra dat 'wij ons dienen te gewennen aan de gedachte, dat wij als Mozes het arme volk wel mogen leiden door de woestijn en het beloofde land ook van verre mogen aanschouwen; maar dat de Jozua, die het zal binnentrekken misschien nog geboren moet worden'.⁶⁶ Hier is goed te zien hoe Troelstra balanceert tussen de politicus uit hartstocht en degene die het als zijn beroep zag. Hij vergelijkt zijn 'zware' taak met die van Mozes en roept het 'houten kruis' te dragen, maar verwijt Domela van persoonsverheerlijking en gevoelssocialisme. Deze twee gezichten van Troelstra zouden hem nog in zijn gehele politieke carrière parten spelen.

Troelstra's talent voor de politiek en zijn functie voor de SDAP werd door W.H. Vliegen in het werk *Die onze kracht ontwaken deed*, een boek ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de partij, uitvoerig besproken. Troelstra had een 'magische aantrekkingskracht' waardoor de massa haar 'onbegrensde vertrouwen' in hem stelt. De

⁶² Hille de Vries, 'Domela Nieuwenhuis en de verhouding tussen kerk en maatschappij in de negentiende eeuw' in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 44-60, 53-58.

⁶³ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 149.

⁶⁴ 'Verkiezingscourant Schoterland 1888' in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 148-149.

⁶⁵ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 195.

⁶⁶ *Ibidem*, 234.

SDAP zag in Troelstra ‘haar leider, de verpersoonlijking van haar strijd, de voornaamste drager van haar idealen’.⁶⁷ Vliegen benoemt dat de scheiding tussen de SDB en de SDAP met name gericht was tegen de persoonsverheerlijking van Domela. Dat deze persoonsverheerlijking zich nu ook voordoet bij Troelstra ligt niet aan ‘de massa, maar aan den leider zelf, die, van natuurlijke democratischen aanleg, geen andere positie wenscht dan hem van rechtswege toekomt.’ Een ogenschijnlijke aanval op Troelstra wordt door fijne retoriek omgedraaid in een viering van de rechten die Troelstra als toekomen. Het begrip ‘politiek strateeg’ past Troelstra volgens Vliegen het best. De Kamer bleek dan ook zeer verrast toen zij kennis mochten maken met een politicus die door middel van ‘parlementaire manieren van de bovenste plank’ en gekuiste taal de socialistische en revolutionaire doctrine wist over te brengen.⁶⁸ De twee gezichten van Troelstra worden ook niet onbesproken gelaten. Sterker nog, het was een zwakheid, maar ‘tevens een groot deel van zijn kracht’. Volgens Vliegen wist Troelstra de vele verschillende meningen van de achterban te vatten. Boven alles was het iemand die zijn politieke tegenstanders wist te doorzien en over ‘een groote stuwkracht beschikte’.⁶⁹ De houding van de SDAP ten opzichte van persoonsverheerlijking en Troelstra is ook enigszins dubbelzinnig. Troelstra wordt door Vliegen geprezen, maar wel puur om zijn politieke kwaliteiten en dat hij *voor* de partij leeft. Troelstra is de leider van de SDAP, maar *is* niet de partij zoals Kuiper dat voor de ARP was.

Met de oprichting van de SDAP raakte Domela steeds meer op de achtergrond van de politiek, maar de mythe van ‘us Ferlosser’ bleef. In 1904, vijftig jaar na het verlaten van de Lutherse kerk, werd Domela een gedenkboek aangeboden ter ere van zijn vijftigjarige ‘kamp met het socialisme’ en als een herinnering aan de oprichting van *Recht voor Allen* die sinds 1900 niet meer bestond.⁷⁰ Hoewel het gedenkboek begint met te stellen dat het ‘als een hulde niet aan u als een halfgod, maar als een mensch’⁷¹ wordt gebracht, wordt er door middel van verschillende verhalen van aanhangers en bewonderaars toch wel het beeld van een halfgod geschetst. Domela wordt veelvuldig neergezet als de ‘strijder voor waarheid en recht’ en als de man die ‘aan ons arm lijdend volk de konde van een betere toekomst bracht’.⁷² Met name de laatste strofe van het gedicht van Jeanette Nijhuis laat zien dat Domela werd binnengehaald als een verlosser van de arbeider:

⁶⁷ W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed: Geschiedenis der sociaaldemocratische arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 20 jaren van haar bestaan, eerste deel* (Amsterdam 1924) 210-212.

⁶⁸ W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, 213.

⁶⁹ *Ibidem*, 218-220.

⁷⁰ *Aan F. Domela Nieuwenhuis 1879-1904, een gedenkboek* (Amsterdam 1904), 6.

⁷¹ *Aan F. Domela Nieuwenhuis 1879-1904*, 6

⁷² *Ibidem*, 47, 22.

*‘Maar ’t volk, het volk zal weten wie gij zijt,
Als hun bevrijder staat uw naam geboekt,
Apostel-lijder van hun grootsche zaak.’⁷³*

Een ander punt dat vaak terugkomt is dat Domela een onbaatzuchtig man was die ‘altijd de waarheid, nooit zichzelf zocht’ en ‘nooit naar eigen roem’ zijn missie uitvoerde.⁷⁴ Het leven in dienst van de roeping en hier geen salaris voor ontvangen is voor Weber ook een kenmerk van het charismatisch gezag. Zoals de kunstenaar zijn leven in dienst van de kunst zet, moest een politicus dit voor de politiek doen. Daarnaast worden hem nog steeds de martelaars en Messias kenmerken aangemeten. Domela zou het aangeboden kruis ‘zwijgend en met liefde aanvaardt’ hebben. Daarnaast is het Domela’s idealisme dat de het ware christendom predikt hetgeen ‘de geheele menschheid verbinden zal in één dienst van Waarheid, Vrijheid en Menschenliefde’.⁷⁵ Waar Troelstra een onderdeel van nieuwe zingeving was, namelijk een parlementaire partij, bleef Domela het gezicht van een utopische wereld waar hijzelf en zijn aanhang nog steeds in geloofden.

Kuyper, Troelstra en Domela hadden allen een nieuwe beweging of klasse gecreëerd. Kuyper had de ‘kleine luyden’ en de gereformeerde kerk, Domela werd het gezicht van de anti-parlementaire utopische socialisten en Troelstra van de parlementaire sociaal-democraten. Schaepman was hierin een ander verhaal, hij had zowel God als de Paus boven hem staan en moest een apolitieke gemeenschap ervan overtuigen zich in de politiek te moeien. In 1883 kwam Schaepman met zijn brochure *‘Een katholieke partij. Proeve van een Program’*. Hierin benoemde hij meerdere malen dat de liberalen niet gearzeld hadden ‘de felste geloofshaat aan te hitsen’ en dat het daarom van het grootste belang was dat ook de katholieken zich in een politieke partij zouden samenvoegen.⁷⁶ Maar de katholieken in de Kamer waren zeer gesteld op hun keuzevrijheid wanneer het ging om politieke zaken. De strijd die Schaepman moest voeren was dan ook niet alleen tegen de liberalen, maar ook tegen de conservatieve katholieken.⁷⁷ De bewonderaars van Schaepman waren vooral te vinden bij de jongere generatie katholieken, zoals Alphons Ariëns (1860-1928), die ook pleitte voor meer politieke inmenging van de kerk. Over een rede gehouden in 1888 schreef Ariëns dat het

⁷³ Aan F. Domela Nieuwenhuis 1879-1904, 50.

⁷⁴ Ibidem, 24-26,

⁷⁵ Ibidem, 69.

⁷⁶ Jos van Wely, *Schaepman*, 296.

⁷⁷ Ibidem, 299.

vooral zijn ‘machtige persoonlijkheid’ was die hem zo aansprak. Schaepman was een ‘paladijn’ waarin een mengeling van ‘natuurlijk en bovennatuurlijke gaven van geest en gemoed’ bij elkaar kwamen. Dit maakte hem tot emancipator van de Nederlandse katholieken aangezien Schaepman volgens Ariëns de enige was die op ‘letterkundig, politiek en maatschappelijk’ terrein ervoor had gezorgd dat de katholieken een stem hadden gekregen.⁷⁸ Evenals Domela en Kuyper zette Schaepman ook zijn kwaliteiten als geestelijke spreker voort in de Kamer. Een kwaliteit die niet alleen door katholieken werd benoemd. Al vanaf zijn eerste optreden in de kamer werd er uit conservatieve en liberale hoek gesproken over een ‘mchtig redenaar’.⁷⁹ Zodra de katholieke kerk of gemeenschap werd aangevallen, sloeg Schaepman scherp terug.

Waar de populariteit van Domela steeg doordat hij als martelaar voor de arbeider de cel inging, werd de profetie van Schaepman bevestigd met het verschijnen van de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII in 1891. Schaepman voelde zich bijgestaan door zijn grote held paus Leo XIII aangezien zijn antwoord op de sociale kwestie duidelijk was, ‘het antwoord luidt; verenigt u’.⁸⁰ De encycliek was een geschenk uit de hemel, maar ook ‘een openbaring, die ons allen tot hoge krachtsinspanning verplicht [...] de wereld wacht op onze daden’. Nederland kende voor het uitkomen van *Rerum Novarum* ook al katholieke arbeidersbonden, maar dit kwam pas echt op gang na het uitkomen van de encycliek. Daarnaast zag de katholieke gemeenschap ook steeds meer het nut van centralisatie in, waardoor meerdere arbeidersbonden zich aansloten bij de Utrechtse Bond waarvan Schaepman in 1892 de Bondsadviseur van werd. Schaepman werd steeds meer het gezicht van de gecentraliseerde katholieke beweging, een beweging waarin hij werd gesteund door de hoogste macht van de katholieken, de paus. Hij roemde paus Leo XIII om zijn profetische werking, zijn toekomstvisie. Het was de vrede tussen de sociale standen die Leo XIII predikte, hetgeen Schaepman goed uitkwam aangezien de profetische werking van Leo XIII ook zijn sporen op hem liet vallen.⁸¹ In hetzelfde jaar dat Schaepman Bondsadviseur werd, vierde hij ook zijn vijftienvigjarige jubileum als priester. Hier werd duidelijk dat hij een gevierd emancipator van de Nederlandse katholieken was geworden. Schaepman was de ‘admiraal’ van de katholieken en had zijn ‘rijke gaven’ in dienst van de katholieke emancipatie gesteld.⁸²

⁷⁸ Jos van Wely, *Schaepman*, 393-397.

⁷⁹ *Ibidem*, 253.

⁸⁰ *Ibidem*, 454-456.

⁸¹ *Ibidem*, 495-497.

⁸² *Ibidem*, 477-478.

Pas na zijn dood op 21 januari 1903 zou Schaepman als de emancipator van de katholieken gevierd worden.⁸³ Dat dit al snel gebeurde laat de twee weken na zijn dood verschenen biografie *'H.J.A.M. Schaepman. Een levensbeeld'* van F. Henrichs goed zien. Schaepman is volgens Henrichs een historische persoonlijkheid die geen herdenking wilde, omdat hij dit als 'vrouwepraat' zag. Henrichs reageert door te stellen: 'Paladijn, dat is vrouwepraat: wij zullen u met militaire eer begraven!' In de door Henrichs genoemde 'weldadige arbeid' hem te mogen beschrijven wordt vooral zijn 'bewonderingswaardige geloofskracht' beschreven.⁸⁴ Het werk behandelt daarnaast degene die Schaepman hebben geïnspireerd zoals O'Connell, Thijm, paus Sixtus V en Pius IX. Bij elk van de behandelde personen stelt Henrichs dat het 'niet minder op hem' slaat waardoor hij via een omweg Schaepman bewierookt en een ware verlosser noemt. De ingreep 'in geheel het leven der toenmalige maatschappij' van Sixtus optreden is volgens Henrichs 'passend op hem'.⁸⁵ Daarnaast is er veel aandacht voor het werk *'Uit de gevangenis van het Vaticaan'* van Schaepman. 'Hem wachtte de zegepraal toen hij dit onsterfelijke doek had geschilderd', omdat hij hiermee had verwoord wat de gehele katholieke gemeenschap voelde toen de pauselijke gebieden na de unificatie Italië van Pius IX werden afgenomen.⁸⁶

Het werk *'Uit de gevangenis van het Vaticaan'* laat goed zien in welke situatie Schaepman zich bevond. Schaepman zelf roemde Pius IX ook om zijn optreden na het verliezen van zijn pauselijke gebieden. De waarheid komt volgens Schaepman ook van de paus en het is zijn stem 'die de ziel van Katholieke wereld onzer dagen allen verbindt'.⁸⁷ Ook benoemd Schaepman de 'onttovering van de wereld' door te stellen dat 'dezer eeuw verkeert in een voortdurende crisis en feller prangt steeds de onzekerheid het hart harer kinderen'.⁸⁸ Schaepman waarschuwt de katholieken niet te luisteren naar de mensen die het woord als een wapen gebruiken. Deze angst kwam met name door Garibaldi die met de unificatie van Italië de pauselijke gebieden afgenomen had, maar spreekt ook over de politieke sfeer in geheel Europa. Schaepman werd niet opgehemeld, maar wilde dit ook niet. Het was de paus die gevolgd moest worden, want 'hij bezit, wat zij missen, de waarheid en het recht'.⁸⁹ Schaepman wilde de katholieke gemeenschap geen nieuwe zingeving geven, maar hen eraan herinneren dat het de paus was die hen de waarheid verteld.

⁸³ Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 63.

⁸⁴ F. Henrichs, *H.J.A.M. Schaepman. Een levensbeeld* (Hoogewoerd 1903) 5-8.

⁸⁵ F. Henrichs, *H.J.A.M. Schaepman*, 12-16.

⁸⁶ *Ibidem*, 63-66, 71.

⁸⁷ H.J.A.M. Schaepman, *Menschen en boeken: verspreide opstellen. Deel 3* (Utrecht 1898) 206.

⁸⁸ Schaepman, *Menschen en boeken*, 207.

⁸⁹ *Ibidem*, 211.

Concluderend kan gesteld worden dat Schaepman tijdens zijn leven nooit een gevierd profeet of verlosser is geweest. Door de opkomende progressieve vleugel van de katholieken werd hij gezien als de emancipator, maar zijn strijd hield vooral de strijd tegen de conservatieve vleugel van de katholieken in. Bij Schaepman komt vooral naar voren dat charismatisch gezag pas wezenlijk is wanneer het erkent moet worden. De katholieke gemeenschap leefde voor en volgens de paus en de boodschap van Schaepman was hier dan ook van afhankelijk. Dat de katholieke gemeenschap zich niet organiseerde op politiek vlak speet Schaepman, maar dat hij niet gevierd werd zoals Domela was nooit zijn intentie. Ook voor Schaepman zelf was het woord van de paus hetgeen dat de katholieke gemeenschap moest volgen en hij was slechts een dienaar van de paus.

Het charismatische type van profeet is het meeste van toepassing op Domela die met zijn christusachtige uiterlijk de arbeider weer zingeving gaf. Door zijn boodschap van de socialistische heilstaat in simpele en begrijpbare metaforen te verpakken werd Domela de weg tot deze utopie. Domela's tijd in de gevangenis maakte van hem een martelaar, maar ook een veldheer die streed tegen het kapitalisme, de koning en de kerk. Domela's revolutionaire karakter zorgde er echter ook voor dat Troelstra kon groeien. Troelstra bracht een gematigdere versie van het socialisme door de parlementaire weg voor te stellen, maar dit wel met vurige retoriek. Dit maakte hem volgens Vliegen 'magisch', maar dit had met name met zijn politieke kwaliteiten om stemmen uit verschillende klassen en achtergronden met elkaar te verbinden te maken. Troelstra was een veldheer die streed om stemmen. Dit maakte van de SDAP een breed gedragen beweging en partij, maar zorgde er ook voor dat zijn boodschap hieronder leed aangezien deze niet eenduidig was. Dit is goed te zien op het gebied van persoonsverheerlijking waar hij Domela van beschuldigde, maar zich later zelf ook aan schuldig maakte. Waar Domela de profeet bij uitstek was, was Kuyper de veldheer. De strijd van de 'kleine luyden' tegen de seculiere ideologieën stond bij Kuyper centraal en zorgde voor een gemeenschapsgevoel bij zijn volgelingen. Door zijn achterban te vergelijken met de Israëliërs uit het Oude Testament werd deze strijd als een goddelijke strijd gezien waarvan Kuyper de door God gezonden veldheer werd.

Hoofdstuk IV: De demagoog

‘Gij en ik, wij zijn beiden buitengemeen geliefd en buitengemeen gehaat. Nog herinner ik mij, hoe ten jaren 1888 een bekend Hagenaar zei, dat de rust van ons land pas hersteld zou worden, als men drie mannen een kop kleiner had gemaakt: Schaepman, Kuiper en Domela Nieuwenhuis.’⁹⁰

- F. Domela Nieuwenhuis

Charismatisch gezag had naast de profeet en veldheer volgens Weber ook een derde vorm, namelijk de demagoog. Het geloof in de eigen roeping maakt iemand charismatisch, maar dit kan ook omslaan in een dictator die geen tegenspraak duldt. Daarnaast was het irrationele karakter en het blindelings volgen van een politieke leider een breuk met de traditie van het ‘doctrinaire liberalisme’ die vond dat hartstocht en emotie niet thuishoorde in de politiek. Dit hoofdstuk zal de kritiek van zowel binnen als buiten de achterban van de politieke leiders behandelen en aangeven dat de scheidingslijn tussen een profeet en demagoog zeer dun is.

De eerste tien jaar van Schaepmans politieke carrière werd met name beheerst door de zware taak het katholieke volksdeel politiek bewust te maken en als eenheid te laten optreden. Door de katholieke Kamerleden werd dit vooral afgedaan als populariteitsdrang. Met name de vermeerdering van kiesrecht die Schaepman voorstond was volgens hen een slecht idee aangezien zij bang waren voor de tirannie van de meerderheid. Maar de opkomst van de ‘volksmenners’ moest volgens Schaepman serieus genomen worden, want iedere volksbeweging ontstond volgens hem doordat er onrecht heerste.⁹¹ In 1900 stemde Schaepman voor de Leerplichtwet waarmee hij veel katholieken tegen het zere been stootte. Openbaar en bijzonder onderwijs was namelijk nog steeds niet gelijk gesteld waardoor veel ouders door deze wet verplicht waren hun kinderen naar goddeloze scholen te sturen. Volgens Schaepman was het onderwijs een van de wezenlijkste onderdelen van de opvoeding en hadden ouders niet het recht dit van het kind af te nemen. Daarnaast zou het een nieuwe stimulans om de schoolstrijd door te zetten vormen en zou er meer in het bijzonder onderwijs worden geïnvesteerd. De reacties uit katholieke hoek waren echter minder enthousiast en voerden een directe aanval op Schaepman en zijn ideologie uit. ‘Het is in vele zaken de besliste vijand van de bijna algemene opinies der katholieke partij, en in dezelfde zaken

⁹⁰ Ferdinand Domela Nieuwenhuis, ‘Gewaardeerde tegenpartijder: brief van Domela Nieuwenhuis aan Abraham Kuiper’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 61-62, 61.

⁹¹ Van Wely, *Schaepman*, 405-410.

vriend van de liberale tegenpartij.’ Schaepman reageerde rustig op alle aanvallen, zelfs toen er geruchten gingen dat hij uit de katholieke kerk zou worden gezet. ‘Iemand die sinds twintig jaar met uitstoting wordt bedreigd, is ook voor zulke geruchten niet vervaard.’⁹²

Kuyper werd dan wel gezien als de oprichter en leider van de ARP, maar zelf zat hij van 1877 tot 1894 niet in de Kamer. Had *de Standaard* officieel geen banden met de partij, de krant werd wel door Kuyper als politieke spreekbuis gebruikt. Dit zorgde met name voor frictie tussen ARP-kamerlid Lohman en Kuyper. De kritiek van Lohman op Kuyper laat zien dat een charismatisch leider ook door zijn volgelingen meer als een demagoog en dictator gezien kan worden. Al in 1880 schreef Lohman een brief aan Kuyper waarin hij zich afvraagt of Kuyper niet uit is op een partij die slechts bestaat uit ‘blinde aanhangers’.⁹³ Daarnaast leverde Kuyper ook geregeld kritiek op de partij in de Kamer die naar zijn mening niet goed genoeg de beginselen van het calvinisme naar voren brengen. De aanhoudende kritiek van Kuyper zorgde ervoor dat Lohman zich steeds meer begon te verzetten tegen Kuyper.⁹⁴ Lohman begon zich af te vragen of Kuyper het nog wel in naam van de heer deed en niet voor zijn ‘eigen grootheid’. Hetgeen dat een leider groot maakt is volgens Lohman dat hij ook ‘nederigheid’ kent ‘waardoor men een ander uitnemender acht dan zichzelf’.⁹⁵ Het feit dat Kuyper zelf niet in de Kamer zat, zorgde ervoor dat hij zich te eenzijdig richtte op het vormen van idealen en te hoge verwachtingen bij de lezers van *de Standaard* wekte. ‘Dan zijt gij de veldheer die gelijk hebt, en wij zijn de stommerikken’, verklaarde Lohman in 1887 in een brief naar Kuyper. Lohman verweet Kuyper met name dat hij niet wist hoe de politieke werkelijk werkte in de Kamer. Toen Kuyper uiteindelijk plaats nam in de Kamer, vertrok Lohman na een geschil over de vermeerdering van het kiesrecht, maar het is zeer aannemelijk dat het rigide systeem van Kuyper als leider hier ook aan bij heeft gedragen.⁹⁶

De opkomst van Troelstra als politicus ging gepaard met een aanval op de persoonsverheerlijking van Domela. Voor Troelstra verliet Cornelis Croll (1857-1895) in 1890 de SDB wegens de persoonsverheerlijking van Domela. Volgens Croll was Domela een dictator die geen tegenspraak dulde, leed hij aan ‘dolzinnig grenzende persoonsverheerlijking’ en verraadde hij het socialistische gedachtegoed door het fortuin dat hij in bezit had.⁹⁷ Vier jaar later zou ook Troelstra eenzelfde soort woorden over Domela

⁹² Van de Pas, *Herman Schaepman*, 124-129.

⁹³ Koch, *Abraham Kuyper*, 337.

⁹⁴ J.H. Prins, ‘Kuyper als partijleider’ in: C. Augustijn, J.H. Prins en H.E.S. Woldring ed., *Abraham Kuyper: zijn volksdeel, zijn invloed* (Delft 1987) 95-123, 99-102.

⁹⁵ Koch, *Abraham Kuyper*, 305.

⁹⁶ J.H. Prins, ‘Kuyper als partijleider’, 102-105.

⁹⁷ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 200-202.

zeggen, maar deze waren niet alleen gebaseerd op de persoonsverheerlijking. Wanneer het om idealen ging, was Domela zeer standvastig. Toen de splitsing tussen het SDB van Domela en de SDAP van Troelstra een feit was, sprak Troelstra eenzelfde soort woorden uit tegen Domela als Lohman tegen Kuiper: ‘Ge hebt nooit getracht zelfstandige krachten te vormen in de partij. Elk teken van zelfstandigheid beschouwdet gij als een uiting van vijandschap.’⁹⁸ Met de oprichting van de SDAP raakte Domela steeds meer op de achtergrond. Zoals hij eerst zijn vertrouwen in de kerk verloor, verloor hij deze nu ook in de staat.⁹⁹ De ondergang van Domela als politicus laat zien dat een charismatisch leider ook geloof in zijn eigen missie moet hebben wil hij zijn gezag behouden. Zoals voorheen beschreven zou Domela nog altijd als een profeet gevierd worden, maar het was Troelstra die uiteindelijk de socialistische stem in het parlement werd.

Hetgeen Troelstra duur kwam te staan was zijn dubbelzinnige houding ten opzichte van revolutie en staking. Op de Tweede Internationale in Parijs had hij zich tegen stakingen voor politieke doeleinden uitgelaten aangezien hij meer heil zag in de parlementaire weg, maar toen de spoorwegstaking van 1903 begon juichte hij het toe. Dit was vooral een politiek statement tegen de dwangwetten van Kuiper die stakingen wilde verbieden. Toen echter bleek dat de staking onder de Nederlandse bevolking geen breed draagvlak had, sprak hij zich in het artikel *Wat nu?* openlijk tegen de staking uit terwijl het gros van de SDAP achter de staking stond. Het gevolg was dat hij gedwongen werd te vertrekken als hoofdredacteur van het socialistische blad *Het Volk*, maar ook dat zijn positie als leider in de SDAP betwist werd.¹⁰⁰ Dat de machtspositie van een charismatisch leider zeer precair en afhankelijk van ‘wonderdaden’ is, werd Troelstra pijnlijk duidelijk. Zijn dubbelzinnigheid jegens de spoorwegstaking ontmaskerde hem van zijn ‘roeping’ als politicus. Troelstra ging vooral voor het politiek gewin dan dat hij echt voor zijn idealen of roeping ging zoals het een charismatisch leider betaamt. Zodra Troelstra dit liet zien viel hij dan ook van zijn voetstuk.

Zoals eerder beschreven werd de politieke stijl van de vier politici een andere dan die door het ‘doctrinaire liberalisme’ werd voorgestaan. Willem-Hendrik Beaufort (1845-1918) was een groot tegenstander van deze nieuwe manier van politiek voeren. Volgens hem beschouwden de journalisten Kuiper als ‘den grooten profeet van de democratie’.¹⁰¹ Velen haalden de ‘mannen van het volk’ binnen met gespreide armen, maar Beaufort zag het met lede ogen toe. Volgens Beaufort werden ‘vooruitstrevende, bekwame en onafhankelijke

⁹⁸ Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 243.

⁹⁹ *Ibidem*, 228.

¹⁰⁰ Haagen, *Politicus uit hartstocht*, 350-370.

¹⁰¹ Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 87.

mannen' van goede afkomst omgeruild voor 'onbedreven en domme mensen' uit de kleinburgerij. Een trend die door Kuyper was ingezet.¹⁰² Om een goed beeld te krijgen wat Beaufort tegenstond aan deze nieuwe manier van politiek bedrijven zal zijn artikel 'Een deputatenvergadering' – vergadering van afgevaardigden van de protestantse kerk – nader worden bekeken. Het artikel behandelt een rede die Kuyper gaf op een deputatenvergadering in 1889. Ook al wordt in het artikel alleen de rede van Kuyper behandeld, het zegt veel over de nieuwe manier van politiek voeren en hoe Beaufort hierover dacht. De kritiek die hij gaf kan gezien worden als kritiek die hij ook op Domela, Schaepman of Troelstra zou geven aangezien zij eenzelfde 'tactiek' gebruikten.

Beaufort prijst in zijn artikel de 'welsprekendheid' van Kuyper, maar merkt daarbij wel op dat er zonder pauzes een 'overstelpende woordenstroom' de luisteraar tegemoet komt waardoor het denkvermogen zwaar op de proef gesteld wordt. In de stormvloed van woorden zijn volgens Beaufort tegenstrijdigheden te vinden op het gebied van de staat en religie. Kuyper vindt dat de staat geen ruimte laat voor ieder zijn eigen geloofsbelijdenis, vindt het daarnaast een goddeloos apparaat door de liberalen, maar wilt wel een koning die heerst bij de gratie Gods. Staatkundige taken laat Kuyper onbenoemd evenals dat er een orgaan nodig is die beslist wat Gods wil hierin is.¹⁰³ Naderhand om opheldering vragen is volgens Beaufort echter niet de bedoeling. Kuyper is in het bezit van een 'gevreest werktuig'. Hij bezit namelijk zowel de schaar als de 'politieke levensdraad' van elke deputant en kan deze op elk ogenblik doorknippen.¹⁰⁴ Volgens Beaufort zijn er twee beweegredenen om macht te willen. De eerste is om daadwerkelijk de beginselen van iemands ideaal uit te voeren en de ander omdat de leider nu eenmaal geniet van de uitoefening van macht. Beaufort hoopt voor Kuyper dat om de laatste gaat aangezien de plannen die hij heeft met Nederland van utopische aard zijn.¹⁰⁵ Beaufort laat in zijn artikel zien dat in liberale hoek de vier politieke leiders vooral als demagogen werden gezien. Hun retorische vaardigheden werden erkend, maar werden vooral gezien als een wapen om hun achterban een utopisch wereldbeeld voor te houden en hen daarmee af te houden van de werkelijkheid. Daarnaast worden zij afgeschilderd als dictators die geen tegenspraak dulden en de partij in een ijzeren greep houden.

Dat Beaufort hier niet alleen in stond valt te zien in de vele spotprenten die destijds over alle vier werden gemaakt. Wanneer er gekeken wordt naar het politieke leiderschap is te zien dat met name Kuyper en Troelstra als veldheren worden afgebeeld. Kuyper als een

¹⁰² Koch, *Abraham Kuyper*, 447-448.

¹⁰³ Willem Hendrik de Beaufort, 'Een deputatenvergadering', in: *De Gids* 53 (1889) 552-560, 552-559.

¹⁰⁴ Beaufort, 'Een deputatenvergadering', 552-553.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 560.

strengere leider in burgerlijke kledij die van zijn partijgenoten verlangt te doen wat hij zegt is een vaak voorkomend gezicht.¹⁰⁶ Zijn rijtuig is een ‘kiesrecht-’ of ‘verkiezingskaros’ die voortgetrokken worden door de arbeiders of leugen, laster en domheid.¹⁰⁷ Troelstra werd vaak afgedaan als een ‘deftige, hoffige vierde-stander’, omdat hij een intellectueel was die voor de arbeider opkwam maar dit niet was. Als leider werd hij vaak afgebeeld als absolute monarch koning Lodewijk XIV of keizer Napoleon terwijl achter hem andersdenkenden de dood vonden.¹⁰⁸ Ook zijn rijtuig, een strijddar voor de gehele SDAP, werd voortgetrokken door arbeiders.¹⁰⁹ De status als profeet kreeg Domela met name toebedeeld, maar dan verdwaasd of op het randje van man-in-zijn-hemd.¹¹⁰

Maar allen werden met name afgebeeld als mannen die het volk beïnvloedde en manipuleerde. In de spotprent *‘Het troetelkind fin de siècle’* van Jan Linse wordt de arbeider omgegeven door politici waaronder Kuyper, Schaepman en Domela. Abraham Prikkie waarschuwt hem: ‘Kameraad, pas op je tellen! Let niet op hun woorden, maar wel op hun werken.’ Een verwijzing naar de goede sprekers die zij waren, strijdend om de moderne man achter zich te krijgen.¹¹¹ Van der Nat de tekenaar van het liberale blad de *Uilenspiegel* beeldde de drie politici uit als de aanstichters van geweld in *Groote betoging van vreugde* in strijd voor kiesrechtvermeerdering.¹¹² Troelstra werd daarnaast vaak als de nar of rattenvanger afgebeeld die het volk achter zich aan probeerde te krijgen met de leus ‘Vrijheid, gelijkheid, broederschap’ terwijl er een wereld van dood en verderf zich op de achtergrond afspeelde.¹¹³

Uiteindelijk is te zien dat alle vier de politieke leiders tegenstand van zowel binnen als buiten kregen. Schaepman kreeg de meeste tegenstand vanuit zijn achterban, maar dit had er met name mee te maken dat het niet zijn achterban was. De katholieke gemeenschap volgde de paus en een ieder die dit niet deed werd al snel verdacht van populariteitsdrang. Kuyper en Domela kregen eenzelfde kritiek vanuit de achterban te voorduren. Beide werden beticht van persoonsverheerlijking en werd er getwijfeld aan hun intenties. Daarnaast kregen zij beide te

¹⁰⁶ Albert Hahn, *De Bram-vloek*, in: De Notenkraaker 1847 (1912).

¹⁰⁷ J. Rotgans, *De clericale verkiezings-karos*, in: De Notenkraaker 14 (1909); Albert Hahn, *Triumphator*, in: Het volk (1904).

¹⁰⁸ W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, 213; onbekend, ‘O! Als ik maar eens een kans had!’, in: De Roskam (1918); Petrus Geldrop, *Mr. Troelstra en de SDAP*, (1909).

¹⁰⁹ Petrus Geldrop, *Hoe de SDAP de werkloosheid exploiteert* (1908).

¹¹⁰ Albert Hahn, *Het Haman-type of de-man-in-zijn-hemd*, in: het Volk (1903); Johan Braakensiek, *Scheuring in de SDB* (1894).

¹¹¹ Jan Linse, *Het troetelkind fin de siècle*, (1893).

¹¹² W.H. van der Nat, *Groote betoging van vreugde*, in: De Uilenspiegel (1892).

¹¹³ onbekend, *Doodendans. Op weg naar vrijheid, gelijkheid en broederschap*, in: de Roskam 9 (1920); onbekend, Een politieke rattenvanger van Hamelen (1899).

horen geen eerlijk beeld te schetsen van de politieke situatie, een belangrijk kenmerk van een demagoog. Dit komt ook naar voren in de kritiek die Beaufort heeft op Kuypers. De politieke leiders zouden hun achterban bedelven onder een woordenstroom waardoor zij afgeleid werden van de werkelijkheid, een duidelijk kenmerk van een demagoog.

Conclusie

Max Weber omschreef de rationalisering en de opkomende technologie in de negentiende eeuw als een nieuwe stap in de ‘onttovering van de wereld’. Dit hield in dat de wereld beheersbaar bleek te zijn evenals het verloop van de geschiedenis. Hierdoor ontstond er volgens Weber een vacuüm op het gebied van zingeving aangezien het voorheen God was die de loop van de geschiedenis bepaalde. De rationalisering vond ook plaats in de Nederlandse politiek van de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw die beheerst werd door het ‘doctrinaire liberalisme’. Zij zagen de maatschappij als een object dat emotie- en belangeloos bestudeerd moest worden zodat er een objectieve blik op de samenleving kwam. De schoolstrijd, de kiesrecht kwestie en de sociale kwestie lieten echter zien dat ‘het volk’ meer inspraak wilde hebben in de politiek.

De onrust op het gebied van zingeving en het gemis van een politieke stem was het perfecte klimaat voor charismatisch gezag. Volgens Weber beruste deze vorm van gezag op het vertrouwen en geloof dat de volgelingen en de leider zelf in zijn roeping hebben. Deze roeping hield de verspreiding van een heilsboodschap in die tegen de gestelde regels en wetten inging en een hervorming op het gebied van menselijk handelen beoogde. Bij alle vier de behandelde politieke leiders is te zien dat ontevredenheid de drijfveer was om de politiek in te gaan. Kuypers en Schaepmans ontevredenheid richtte zich voornamelijk tegen de liberale politiek die volgens hen de religieuze bevolkingsgroep bedreigde. Met name de Schoolwet van 1857 zorgde voor het gevoel van dreiging. Domela’s en Troelstra’s ontevredenheid was dat de stem van de arbeider niet gehoord werd. Naast deze politieke kwesties brachten zij ook nieuwe zingeving. Kuyper streed tegen de modernisering die de Hervormde Kerk doormaakte en stichtte door middel van de Doleantie de Gereformeerde Kerk die als doel de herkerstening van Nederland had. Domela en Troelstra zagen in het socialisme een nieuwe zingeving waarin de socialistische heilstaat het einddoel zou zijn. Schaepman was hier echter een uitzondering in aangezien zijn hervormingen puur op politiek gebied bedoeld waren.

Hetgeen een charismatisch leider met name kenmerkt was volgens Weber zijn ‘buitenalledaagse’ karakter. Dit zorgde voor een herintreding van magie in de onttoverde wereld. Dit ‘buitenalledaagse’ karakter kwam naar voren in de heilsboodschap van de verlossers zelf, maar ook in de wijze waarop deze gebracht werd. Domela, Kuyper en Schaepman wisten hun kwaliteiten als geestelijk prediker door te zetten in hun politieke carrière door Bijbelse metaforen te gebruiken waardoor de boodschap voor iedereen te

begrijpen was aangezien dit een breed gedragen gedachtegoed was. Troelstra zette zijn kwaliteiten als jurist in om de stem van de arbeiders met een vurig temperament de kamer in te brengen.

De profeet en veldheer waren voor Weber voorbeelden van charismatisch leiderschap. Een profeet brengt een hervorming op het gebied van menselijk handelen voort en een veldheer verbindt verschillende subjectieve meningen met elkaar door een gemeenschappelijke strijd te benoemen. Het kenmerk van de profeet kwam met name bij Domela naar voren. Dit beruste op zijn Christusachtige uiterlijk, maar ook door zijn kwaliteiten als spreker hetgeen een overblijfsel van zijn tijd als predikant was. De vergelijking met Jezus maakte zowel zijn achterban als hijzelf waardoor dit beeld nog meer versterkt werd. Domela was een man van het volk, hetgeen zijn kracht en zwakte was. Domela was geen politicus en begon zich steeds meer af te wenden van de parlementaire weg waardoor hij werd weggedrukt door de politieke strateeg Troelstra. Troelstra wist het socialistische gedachtegoed te verbinden met het parlement en het christelijk geloof waardoor het een breder gedragen ideologie werd. Zijn politieke janusgezicht zorgde er echter voor dat hij nooit de gevierde profeet zou worden zoals Domela dat was.

Het type veldheer komt met name naar voren bij Kuyper. Kuyper wist de ‘kleine luyden’ te verbinden door een gezamenlijke strijd en missie te benoemen, namelijk de ‘herkerstening van Nederland’. De strijd van de Israëlieten en van de Republiek waren veel gebruikte vergelijkingen met de strijd die de ‘mannenbroeders’ nu moesten voeren in naam van het Calvinisme. Schaepman was een zwaardere taak toegelegd dan de andere politieke verlossers aangezien hij tegengewerkt werd door de katholieke geestelijken die erg gesteld waren op hun politieke onafhankelijkheid. De encycliciek *Rerum Novarum* was een grote stap voorwaarts naar de politieke bewustwording van de katholieken, maar Schaepman heeft te weinig tijd gekregen om uiteindelijk de katholieken te verenigen. Dit had er met name mee te maken dat de paus voor de katholieken altijd de hoogste macht zou blijven. Schaepman werd pas na zijn dood gevierd als emancipator en veldheer van de katholieken.

Wanneer er gekeken wordt naar het derde type van charismatisch gezag volgens Weber de demagoog, zijn er voornamelijk overeenkomsten te vinden. Domela, Kuyper en Schaepman werden vanuit de achterban beticht van een zekere vorm van zelfverheerlijking. Met uitzondering van Schaepman werden de overige politieke leiders door zowel de achterban als de tegenstanders beschuldigd van een dictatoriale manier van partijbesturing. De kenmerken van een demagoog werden met name door de tegenstanders gebruikt. Het beeld van de politieke leiders als oproerkraaiers die uiteindelijk voor onderdrukking zouden zorgen

was een veel voorkomend beeld. De vier politieke verlossers vertegenwoordigden bevolkingsgroepen die in een 'onttoverde wereld' dwaalden naar zingeving. Nu de mens de maker van zowel haar verleden als toekomst bleek te zijn en volkssoevereiniteit hoger in het vaandel kwam te staan, veranderde zingeving van een theologische kwestie in een politieke. Het waren Kuiper, Schaepman, Domela en Troelstra die ervoor zorgden dat de verschillende kuddes van mensen niet verdwaalden in deze 'onttoverde wereld' door hen een einddoel en een gemeenschappelijke vijand voor te houden.

Literatuurlijst.

Aerts, Remieg, 'Emotie in de politiek. Over politieke stijlen in Nederland sinds 1848', in: C.C. van Baalen, W. Breedveld, ed., *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2003. Emotie in de politiek* (Nijmegen 2003) 12-25.

Blom, J.C.H. en E. Lamberts ed., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2009).

P.G.C. Dassen, *'De onttovering van de wereld: Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920'* (Amsterdam 2000).

De Beaufort, Willem Hendrik, 'Een deputatenvergadering', in: *De Gids* 53 (1889) 552-560.

Derman, Joshua, 'Max Weber and charisma: a transatlantic affair', *New German Critique* 113 (2011) 51-88.

De Vries, Hille, 'Domela Nieuwenhuis en de verhouding tussen kerk en maatschappij in de negentiende eeuw' in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 44-60, 53-58.

Hagen, Piet, *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

Henrichs, F., *H.J.A.M. Schaepman. Een levensbeeld* (Hoogewoerd 1903).

Kemperink, M., *Het verloren paradijs: de Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle* (Amsterdam 2001).

Koch, Jeroen, *Abraham Kuyper: een biografie* (Amsterdam 2006).

Kuiper, Yme, 'Gij moet uw eigen verlosser zijn!' Aantekeningen bij een rede van Ferdinand Domela Nieuwenhuis' in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 150-161.

Meyers, Jan, *Domela, een hemel op aarde* (Amsterdam 1993).

Mönnich, C.W., ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis, theologie en anti-theologie’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 63-79.

Prins, J.H., ‘Kuyper als partijleider’ in: C. Augustijn, J.H. Prins en H.E.S. Woldring ed., *Abraham Kuyper: zijn volksdeel, zijn invloed* (Delft 1987) 95-123.

Stutje, Jan Willem, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: een romantische revolutionair* (Amsterdam 2012).

Te Velde, Henk, *Stijlen van leiderschap. Personen en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).

Van der Velde, Rink, ‘Domela Nieuwenhuis, ‘als een profeet van de nieuwe leer’’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 181-187.

‘Verkiezingscourant Schoterland 1888’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 148-149.

‘Verslag van de rede van den heer Domela Nieuwenhuis ten huize van K. Zwart, te Appelscha op zaterdag 30 maart 1889’ in: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis: De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988) 162-170.

Van Wely, Jos, *Schaepman, levensverhaal* (Bussum 1952).

Vliegen, W.H., *Die onze kracht ontwaken deed: Geschiedenis der sociaaldemocratische arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 20 jaren van haar bestaan, eerste deel* (Amsterdam 1924) 218-220.

Weber, Max, ‘Charisma and institutionalization in the political sphere’, in: S.N. Eisenstadt ed., *Max Weber on charisma and institution building* (Chicago 1968) 46-80.

Weber, Max, 'Charisma and institutionalization in the sphere of religion and culture', in: S.N. Eisenstadt ed., *Max Weber on charisma and institution building* (Chicago 1968) 252-310.

Bronnen

Aan F. Domela Nieuwenhuis 1879-1904, een gedenkboek (Amsterdam 1904).

Braakensiek, J., *Scheuring in de SDB* (1894).

Geldrop, P., *Hoe de SDAP de werkloosheid exploiteert* (1908).

Geldrop, P., *Mr. Troelstra en de SDAP*, (1909).

Gedenkboek. Opgedragen door het feestcomité aan Prof. Dr. A. Kuyper, bij zijn vijf en twintigjarig jubileum als hoofdredacteur van 'De Standaard' (Amsterdam 1897).

Hahn, A., *De Bram-vloek*, in: *De Notenkraker 1847* (1912).

Hahn, A., *Het Haman-type of de-man-in-zijn-hemd*, in: *het Volk* (1903).

Hahn, A., *Triumphator*, in: *Het volk* (1904).

Linse, J., *Het troetelkind fin de siècle*, (1893).

onbekend, *Doodendans. Op weg naar vrijheid, gelijkheid en broederschap*, in: *de Roskam 9* (1920).

onbekend, *Een politieke rattenvanger van Hamelen* (1899).

onbekend, *'O! Als ik maar eens een kans had!'*, in: *De Roskam* (1918)
Rotgans, J., *De clericale verkiezings-karos*, in: *De Notenkraker 14* (1909).

Schaepman, H.J.A.M., *Menschen en boeken: verspreide opstellen. Deel 3* (Utrecht 1898).

Van der Nat, W.H., *Groote betoging van vreugde*, in; *De Uilenspiegel* (1892).

Vliegen, W.H., *Die onze kracht ontwaken deed*, 213.

W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed: Geschiedenis der sociaaldemocratische arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 20 jaren van haar bestaan, eerste deel* (Amsterdam 1924) 218-220.